

Valtakunnan rajojen valvojat – Suomen ilmavalvonnan ensivuodet 1930–1942

Esitelmä käsittelee Suomen sodan varalle suunnitellun ja sotien edellä toimeenpannun ilmavalvonnan kehittämistä sen lähtöpisteestä 1920-luvun ja 1930-luvun taitteesta aina vuodenvaihteeseen 1942–1943, jolloin ilmavalvonnan järjestelyihin tehtiin mittava ja periaatteellinen muutos. Alueellinen ilmavalvonta sellaisenaan lakkautettiin. Esitelmän lopuksi käsitellään muutamien sanoin kokemuksia ja oppeja siitä, kuinka tämä uudelleenjärjestely onnistui. Ennen siirtymistä varsinaiseen ilmavalvonnan kehittämiseen sivutaan lyhyesti Neuvostoliiton ilmavoimien muodostamaa ilmauhkaa, minkä voi arvioida olleen merkittävin ilmavalvonnan kehittämistä ohjannut tekijä.¹

Ilmauhka – ilmavalvonnan kehittämisen peruskivi

Suomen ilmavalvonnan kehittäminen perustui pitkälti saatuihin eli Suomen sotilastiedustelun tuottamiin tietoihin Neuvostoliiton ilmavoimista. Neuvostoliiton ilmavoimien kyky arvioitiin 1930-luvun alkuvuosina riittäväksi laajamittaisiin pommituslentoihin Suomen etelärannikolle ja eteläosiin. Erityisen tarkasti Suomessa seurattiin Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien nopeaa kehitystä. Vuosina 1933 ja 1934 sekä Yleisesikunnassa että Ilmavoimien esikunnassa todettiin, että Neuvostoliiton vuonna 1933 päättynyt ensimmäinen viisivuotisojelman oli saanut aikaan Neuvostoliiton ilmavoimissa nopeaa määrällistä ja laadullista kehitystä. Neuvostoliiton ilmaylivoima arvioitiin musertavaksi.²

Ilmavoimien esikunta arvioi 1930-luvun lopulle asti pommikoneiden muodostavan Neuvostoliiton ilmavoimien ytimen³. Kuten tunnettua, Suomen ilmastrateginen asema muuttui talvisodan edellä epäedullisimpien arvioiden mukaiseksi, kun Neuvostoliitto sai käyttöönsä lentotukikohtia Suomenlahden eteläpuolelta. Ilmauhka säilyi korkeana läpi talvisodan, ja Neuvostoliiton ilmavoimien toimintaperiaatteet vastasivat pitkälti suomalaisarvioita.⁴ Jatkosodan ensimmäisten kuukausien aikana Suomen ilmastrategisen aseman kehitys oli talvisotaan verrattuna päinvastainen, kun

---

¹ Yleisesikunnan käsky N:o 121/VK"27"/op./sal./17.1.1930. KA T 2861/7; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 1.32.sal./1.1.1932. KA R 685/3; Majuri Bremerin numeroimaton muistio venäläisten ilmavoimien toimintamahdollisuuksista ja edellä esitetyn ilmavaaran torjunnasta, 30.9.1936. KA T 2864/2; Everstiluutnantti Melanderin numeroimaton muistio ilmatorjunnan järjestelystä, 17.2.1937. KA T 22104/4; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 165/III it./1a/7.7.1941. KA T 18028/1.

² Yleisesikunnan käsky N:o 206/VK27/Op.sal./21.8.1931. KA R 674/31; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 189/VK.27/Op.sal./1931. KA T 2866/2; Ilmavoimien esikunnan muistio N:o 95/II/12/23.4.1933. KA R 674/18; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 49/II/34./28.2.1934. KA R 674/18; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 205/II/5 8 sal./31.4.1934. KA R 674/18; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 90/II/10e. sal./19.4.1938. KA R 685/8; Rajamäki, Väinö: Ilmapuolustuksen eri alojen koordinointi Suomen sodissa 1939–1944 sekä siitä tehdyt johtopäätökset, Sotakorkeakoulun diplomityö, Helsinki, 1971, s. 7–8. KA SKK-1/1067.

³ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 90/II/10e. sal./19.4.1938. KA R 685/8.

⁴ Päämajan kirjelmä N:o 297/6.11.1939. KA T 2864/1; Päämajan kirjelmä N:o 167/Op.3/Op. II/13.11.1939. KA T 2864/2; Päämajan kirjelmä N:o 1017/Ulk. sal./1.12.1939. KA Perus 4989/12; Ilmatorjunnan ja -valvonnan kuukausittaiset toimintakertomukset talvisodan ajalta. KA Perus 4988/4–7 ja KA Perus 5219/5.

saksalais-suomalainen hyökkäys pakotti Neuvostoliiton ilmavoimat ryhmittymään kauempana Suomesta oleville lentokentille.⁵ Kaikkinensa on mahdollista arvioida, että Suomen ilmavalvonnan järjestelyt noudattelivat suurelta osin ilmauhkan asettamia vaatimuksia jatkosodan hyökkäysvaiheeseen asti.⁶

Ilmatähystyspalveluksesta alueelliseen ilmavalvontaan

Ilmatähystyspalveluksen kehittämisen tarve kytkeytyi ilmapuolustuskyvyn muodostamiseen 1920-luvun kuluessa. 1920-luvun ilmapuolustussuunnitelmissa ei erikseen käsitelty ilmatähystyksen yksityiskohtaista järjestämistä, mutta lentokoneiden havaitsemisen välttämättömyyttä ennen ilmatorjunta-aseiden tulenavausetäisyyttä ja havaintojen välittämiseen käytettävän yhteysverkon tärkeyttä painotettiin. Kuuntelulaitteiden tärkeydestä ja huolellisesti suunnitelluista ilmapuolustuksen yhteysverkoista on löydettävissä lähinnä yksittäisiä mainintoja. Ilmatorjuntajoukkojen yhdeksi tehtäväksi määrättiin kuitenkin ilmatähystyspalveluksen suorittaminen. Tarkoituksena oli vihollisen lentokoneiden havainnointi ja ilmatorjuntajoukkojen hälyttäminen, mikä mahdollisti lentokoneiden aiheuttamien yllätysten välttämisen. Ilmatähystysverkko oli tarkoitus muodostaa ensisijaisesti kaikkien ilmatorjuntajoukkojen toimenpitein ja toissijaisesti erikoistähystysmuodostelmien varaan. Yleisesti voi todeta, että Suomessa ei ollut ilmapuolustuksen kokonaisuutta vielä 1920-luvun ja 1930-luvun taitteessa, koska ilmatorjunta-aseistus oli erittäin rajallinen eikä koordinoitua ilmatähystyskykyä ollut.⁷

Ilmavalvonnan kehittäminen käynnistyi Yleisesikunnan toimenpitein 1930-luvun alussa osana ilmatorjunnan kehittämistä. Ilmatähystyspalvelus muuttui kiinteäksi ilmavalvonnaksi. Suunnittelun lähtökohdaksi oli staattinen, pommitusmaalien alueella tapahtuvaan torjuntaan ja suojautumiseen eli aktiiviseen ja passiiviseen ilmatorjuntaan perustuva toiminta. Alueellisesti ja paikallisesti toimimaan suunniteltu kiinteä ilmavalvonta soveltui näihin tarpeisiin. Kaaderiorganisaation tehtävät rajautuivat ilmavalvonnan suunnitteluun ja valmistelutöiden johtamiseen. Aluejärjestön perustamisvalmistelut puolsivat niin ikään alueellista ratkaisua, sillä ilmavalvontatehtäviin käytettävän henkilöstön koulutus voitiin toteuttaa suojeluskuntien ja aluejärjestön toimenpitein. Henkilöstön varaaminen läheltä sijoituspaikkoja mahdollisti joustavan koulutuksen ja nopean perustamisen. Paikallisena henkilöstövoimavarana voitiin hyödyntää kenttäarmeijaan varaamattomia suojeluskuntalaisia ja lottia. Vaihtoehtoisena mallina ollut ilmatähystyspalveluksen rakenne oli ilmavoimien näkökulmasta monipuolisempi, mutta ilmatähystyksen järjestäminen ilmatorjuntajoukoilla ja erikoistähystysmuodostelmilla oli hankalaa henkilöstöressurssien kannalta. Lähtökohdiltaan

⁵ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 2/KK/AT/25.5.1945. Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimusrekisteri SU330, 161; Lentorykmentin 2 kirjelmä N:o 294/II/3 d/sal./9.2.1942. KA T 19278/3.

⁶ Yleisesikunnan käsky N:o 121/VK"27"/op./sal./17.1.1930. KA T 2861/7; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 1.32.sal./1.1.1932. KA R 685/3; Yleisesikunnan käsky N:o 278/III.37.sal./27.4.1937. KA T 7747/6; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 185/XII/5b sal./29.6.1939. KA T 2864/1; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 169/II/5b.sal./2.10.1940. KA T 23957/2.

⁷ Yleisesikunnan kirjelmä N:o 214 I/24 sal/16.7.1924. KA T 22104/4; Yleisesikunnan numeroimaton muistio ilmatorjuntamateriaalista, 16.3.1928. KA T 22104/4; *Kenttäohjesääntö I*, Helsinki, 1927, s. 99–101; *Ilmatähystyspalvelus*, Helsinki, 1930, s. 25–33. Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto Fen Ra 3.

ilmatähystyspalvelus perustui samoihin arvioihin kiinteän ilmavalvonnan kanssa siitä, että toiminnan alueellisen kattavuuden tarvetta ohjasi oletetun vihollisen lentotoiminnan ulottuvuus. Suomen ilmavalvonnan synty 1930-luvun alussa pohjautuikin ensisijaisesti ilmatorjuntajoukkojen tehtäväksi suunniteltuun ilmatähystyspalvelukseen, ei kaasusodankäynnin uhkaan, kuten jossain yhteyksissä on tulkittu.⁸

Yleisesikunta jakoi vuonna 1930 Etelä- ja Kaakkois-Suomen kattavan välittömän ilmavaaran alueen kolmeksi ilmavalvonta-alueeksi, joihin valmistauduttiin yhdistämään sisämaan pommituskohteita tukevia ilmavalvonnan ulokkeita. Länsi-Suomen, Itä-Suomen ja Kannaksen ilmavalvonta-alueet jakautuivat ilmavartioalueisiin, joiden johdossa ilmavalvontaa suorittavat ilmavartiot olivat. Esimerkiksi Helsingin ilmavartioalue kuului Länsi-Suomen ilmavalvonta-alueeseen. Kaikkinensa ilmavalvontaa keskittyi Suomen mittakaavassa varsin suppealle alueelle, koska oletetun vihollisen pommikoneiden arvioitu toimintasäde oli rajallinen ja Yleisesikunta piti Karjalankannasta sotatoimien alkaessa Neuvostoliiton ilmavoimien lentotoiminnan painopisteenä.⁹

Ilmavalvonnan järjestelyt muuttuivat, kun everstiluutnantti Aarne Snellman otti Yleisesikunnan ilmapuolustusupseerina sodan ajan suunnittelutyöt vastuulleen. Lähestymistapa muuttui, ainakin käsitteellisellä tasolla, ilmatorjuntakeskeisemmäksi. Ilmavalvonta-alueet ja ilmavartioalueet korvattiin huhtikuussa 1931 ilmatorjuntapiireillä ja ilmatorjunta-alueilla. Ilmavalvonnan sodan ajan valmistelutöiden piiriin saatiin vuodenvaihteeseen 1931–1932 mennessä kolme ilmatorjuntapiirikeskusta, 23 ilmatorjunta-aluekeskusta ja 206 ilmavartiota. Lisäksi ilmavalvontaverkkoon luettiin yhdistetyt meri- ja ilmavartiot tukevina toimijoina. Ilmavalvonnan kehittäminen oli läpi 1930-luvun sidoksissa ilmatorjuntaan. Yleisesikunnan ilmapuolustusupseeri, everstiluutnantti Snellman määrättiin heinäkuussa 1932 Suomen ensimmäiseksi ilmatorjunnan tarkastajaksi. Hänellä ja everstiluutnantti Lars Melanderilla oli merkittävä rooli ilmatorjuntapiirien muodostamisessa ja kehittämisessä.¹⁰ Ilmavalvontaverkko tiivistyi 1930-luvun alkuvuosien aikana. Ilmavalvonnan valmistelutöiden piiriin saatiin vuoden 1934 marraskuuhun mennessä kolme

---

⁸ Yleisesikunnan käsky N:o 318/I/24. sal/27.8.1929. KA R 674/67; Yleisesikunnan käsky N:o 223/I/29. sal/5.6.1929. KA R 674/67; Yleisesikunnan käsky N:o 121/VK"27"/op./sal./17.1.1930. KA T 2861/7; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 19/9a/29.1.1930. KA R 674/68. *Kenttäohjesääntö I* (1927), s. 99–101; *Ilmatähystyspalvelus* (1930), passim. Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto Fen Ra 3. Vrt. Peitsara, Perttu: *"Koneita idässä – lentosuunta länteen..." Ilmapuolustuksen viestitoiminnan ja ilmavalvonnan historia osa 1, vuodet 1918–1940*, Leppävesi, 2016, s. 22–24 ja 62; Lehto, Martti: *Suomen ilmavoimien johtamisjärjestelmän evoluutio ilmasotateorian, kansallisten instituutioiden ja johtamisjärjestelmän ulkomaisen kehityksen näkökulmasta* (diss.), Tampere, 2012, s. 117.

⁹ Yleisesikunnan käsky N:o 121/VK"27"/op./sal./17.1.1930. KA T 2861/7; Yleisesikunnan käsky N:o 22/VK"27"/op./30.sal/24.3.1930. KA T 2861/7; Suojeluskuntain yliesikunnan kirjelmä N:o 1096.30.Ia/709/sal./11.7.1930. KA R 685/3.

¹⁰ Yleisesikunnan käsky N:o 191/VK"27"/op./31.sal/24.4.1931. KA T 2861/7; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 1.32.sal./1.1.1932. KA R 685/3; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 194/32/27.6.1932. KA R 685/3; Yleisesikunnan käsky N:o 379/III sal./440/16.7.1932. KA T 7747/6; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 134/32.1f/25.8.1932. KA R 685/3; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 294/13/21.12.1932. KA R 685/3; Everstiluutnantti Melanderin numeroimaton muistio ilmatorjunnan järjestelystä, 17.2.1937. KA T 22104/4; *Kenttäohjesääntö yleinen osa*, Helsinki, 1931, s. 39–48; *Ilmavalvontaohjeen (IVO) luonnos*, 1931, passim. Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto Fen Ra 3.

ilmatorjuntapiirikeskusta ja 32 ilmatorjunta-aluekeskusta. Ilmatorjunta-alueilla oli yhteensä 311 ilmavartiota.¹¹

Vuosien 1936–1937 aikana Yleisesikunnassa ja Ilmavoimien esikunnassa todettiin, että Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien kyvykkyys ja Suomen ilmavalvonta eivät olleet enää tasapainossa. Neuvostoliiton ilmavoimien toimintamahdollisuudet olivat jatkuvasti parantuneet, mutta ilmavalvontaverkko ei kattanut kuin Suomen tärkeimmiksi ja uhanalaisimmiksi arvioidut alueet. Johtopäätöksenä oli, että välittömän ilmavaaran vyöhyke kattoi koko maan. Ilmavalvonnan valmistelutyöt siirtyivät ilmavoimien komentajan vastuulle, ja suunniteltu ilmavalvontaverkko ulotettiin kesäkuusta 1937 alkaen koko maan kattavaksi. Ilmavalvontaverkko käsitti seitsemän ilmatorjuntapiirikeskusta ja 56 ilmatorjunta-aluekeskusta. Ilmatorjunta-alueille suunniteltiin 609 ilmavartioasemaa. Samalla otettiin käyttöön kiinteän ilmavalvonnan korvannut alueellisen ilmavalvonnan käsite, jolla hahmotettiin alueellista toimintaa koko valtakunnan alueella.¹²

Ilmatorjuntajoukkojen komentajaksi nimetty ja vuodenvaihteesta 1938–1939 alkaen ilmatorjuntajoukkojen tarkastajana toiminut eversti Frans Helminen ei ollut kuitenkaan tyytyväinen seitsemään ilmatorjuntapiiriin, sillä ne olivat liian suuria. Ilmatorjuntapiirijako lakkautettiin 1.2.1939, jolloin Suomi jakautui väliaikaisesti 11 ilmapuolustusalueeseen, joita joissakin asiayhteyksissä kutsuttiin ilmapuolustuspiireiksi. Ilmavoimien johto teki periaatepäätöksen ilmapuolustusalueisiin siirtymisestä huhtikuussa 1939, ja Ilmavoimien esikunta laati suunnitelman ilmavalvonnan runkolinjoista, joiden tarkoituksena oli antaa suuntaviivat ilmavartioasemien ryhmittämiselle kaikkialla Suomessa. Ilmavalvontaverkko muodostui kesästä 1939 alkaen ilmapuolustusalueista. Johtoilmapuolustusaluekeskuksia oli 14 ja ilmapuolustusaluekeskuksia 41. Johtoilmapuolustusaluekeskus oli ilmavalvonnan johtoporras, joka johti yhden tai useamman sille alistetun ilmapuolustusalueen ilmavalvontaa kokonaisuutena. Se vastasi myös oman ilmapuolustusalueensa ilmapuolustusaluekeskuksen tehtävistä. Ilmapuolustusaluekeskus vastasi ilmavalvontahavaintojen kokoamisesta ja muokkaamisesta, ilmavalvontahavaintojen edellyttämien ilmoitusten ja hälytysten suorittamisesta sekä ilmatorjunnan johtamisesta ilmapuolustusalueellaan. Ilmapuolustusalue oli ilmatorjunnallinen, ilmavalvonnallinen ja viestityksellinen kokonaisuus.¹³

---

¹¹ Yleisesikunnan käsky N:o 230/III 34 sal./28.3.1934. KA T 7747/6; Yleisesikunnan kirjelmä N:o 311/34.lid.sal./16.11.1934. KA R 674/18; *Ilmavalvontaohje (IVO)*, N:o 271/IPU/XIII/34./5.10.1934, s. 8–24. Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto Fen Ra 3.

¹² Majuri Bremerin numeroimaton muistio venäläisten ilmavoimien toimintamahdollisuuksista ja edellä esitetyn ilmavaaran torjunnasta, 30.9.1936. KA T 2864/2; Yleisesikunnan numeroimaton luonnos liikekannallepano-ohjesäännön luvusta ilmapuolustus, helmikuu 1937. KA R 685/7; Jokipaltio, Pekka: Kiinteä ilmavalvonta kotialueella ja sotanäyttämöllä, *Sotilasaikakauslehti* N:o 12/1937, Helsinki, 1937, passim; Everstiluutnantti Melanderin numeroimaton muistio ilmatorjunnan järjestelystä, 17.2.1937. KA T 22104/4; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 46/II/2a.sal./27.2.1937. KA R 685/6; Yleisesikunnan käsky N:o 278/III.37.sal./27.4.1937. KA T 10595/1; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4/XII/5b sal./10.1.1939. R 685/11; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 38/XII/11 sal./13.2.1939. KA R 685/11.

¹³ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 37/XII/5 sal./4.2.1938. KA R 685/7; Puolustusministeriön käsky N:o 713/32/sal./17.12.1938. KA T 10595/1; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 215/XII/10a/1.4.1939. KA R 685/23; Ilmavoimien esikunnan numeroimaton kirjelmä ilmatorjunnan määrävahvuuksista, 24.4.1939. KA R 685/11; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 262/XII/5a./28.4.1939. KA R 685/22; Ilmavoimien esikunnan numeroimaton muistio

Syksyn 1939 ylimääräisissä harjoituksissa ilmavalvonnan perustaminen käynnistyi 6.10.1939. Alueellinen ilmavalvonta pyrittiin perustamaan etupainoisesti, mutta valmistelutyöt olivat kuitenkin vielä kesken ja johtosuhteissa oli kitkaa, minkä vuoksi noin viikon kestänyt perustaminen vei odotettua enemmän aikaa. Talvisodan alkuun mennessä saatiin toimintaan 550 ilmavartioasemaa.¹⁴

Kuten todettua, ilmavalvonnan komentosuhteet eivät olleet ongelmattomat. Esimerkiksi kotiseudun ilmavalvonnan johtosuhteissa esiintyi kitkaa heti joulukuussa 1939. Kotiseudun ilmatorjuntakomentajan, everstiluutnantti Torvald Ekmanin, ja Ilmapuolustuksen esikunnan ilmatorjuntatoimiston päällikön, kapteeni Pekka Jokipaltion, välillä oli komentosuhteita koskenut kiistatilanne. Kotijoukkojen esikunnan muutto katkaisi tiedon kulun hetkellisesti sekä alaisiin että ylempiin johtoportaisiin. Ilmapuolustuksen esikunnan ilmatorjuntatoimisto joutui rikkomaan komentotietä ja antamaan käskyjä suoraan johtoilmapuolustusaluekeskuksille. Keskeisin kiistakysymys oli Ilmapuolustuksen esikunnan suora puuttuminen kotiseudun ilmatorjuntakomentajan käskyvaltaan kuuluviin asioihin vielä yhteyksien kunnostamisen jälkeen. Ekmanin mukaan häntä myös syytettiin sellaisten käskyjen toimeenpanon välttelystä, joista Kotijoukkojen esikunnan ilmatorjuntatoimistoa ei ollut edes tiedotettu. Lisäksi Ekman tunsu komentovaltansa olemattomaksi, sillä hän katsoi, että hänen tekemänsä ratkaisut tulkittiin toistuvasti Jokipaltion taholta varpaille astumiseksi. Tilanne eskaloitui niin pitkälle, että Ekman pyysi eversti Helmiseltä postikonttorin johtajan rooliin ajautuneen kotiseudun ilmatorjuntakomentajan tehtävän lakkauttamista ja itselleen siirtoa tykistötehtäviin tai muihin yleisesikuntaupseeritehtäviin, sillä näin hän katsoi voivansa paremmin vankkaan tykistöosaamiseensa tukeutuen palvella yhteisiä sotaponnistuksia kuin asioita sotkevana passiivisena postimestarina, kuten hän oman asemansa koki.¹⁵ Erimielisyydet kuitenkin hautautuivat joulukuun 1939 kuluessa, ja Ekman jatkoi ilmatorjuntakomentajan tehtävässä¹⁶. Tämä esiin nostettu tapaus on nähtävissä yhdeksi ilmentymäksi niin Ilmapuolustuksen esikunnan tiukasta kontrolloinnista kuin tykistökoulutetun henkilöstön tietynlaisesta sopeutumattomuudesta ilmapuolustuksen johtotehtäviin. Ylimpiin ilmatorjuntatehtäviin ei ollut vielä ehditty kouluttaa riittävää kaaderihenkilöstöä.

Ilmavartioasemien määrä säilyi talvisodan aikana varsin muuttumattomana, vaikka kenttäarmeijan vetäytyminen pakotti lakkauttamaan uloimmaisista ilmapuolustusalueita. Ilmavalvontaverkko tiivistyi. Ilmavalvontahenkilöstöä oli enimmillään yli 9 000, joista yli kaksi kolmasosaa lottia. Ilmavalvonnan yhteistoiminta ilmatorjunnan ja väestönsuojelun kanssa onnistui varsin hyvin, sillä se oli ollut

---

ilmatorjuntajoukkojen sodan ajan johtamisesta, 1.5.1939. KA R 685/11; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 185/XII/5b sal./29.6.1939. KA T 2864/1; Ilmapuolustuksen esikunnan kirjelmä N:o 75/lt./2/11.11.1939. KA T 2864/6.

¹⁴ Puolustusministeriön kirjelmä N:o 859/39.J 3.sal/7.10.1939. KA SArk 1588/3; Ilmapuolustuksen esikunnan koulutus- ja operatiivisen toimiston sotapäiväkirja 6.10.1939–29.2.1940. KA SPK 3243; Ilmavalvonnan johtoportaiden vastaukset Ilmapuolustuksen esikunnan kirjelmään N:o 20/sal./11.10.1939. KA Perus 4988/2; Yleisesikunnan käsky N:o 77/Op. 1 S/14.10.1939. KA T 19278/2; Ilmapuolustusaluekeskusten toimintakertomukset 1939–1940. KA T 18026/1–2.

¹⁵ Kotijoukkojen esikunnan kirjelmä N:o 621/l.henk./13.12.1939. KA Perus 4989/12.

¹⁶ Kotijoukkojen esikunnan kirjelmä N:o 4/l a4/sal./1.1.1940. KA Perus 4988/5.

ilmavalvonnan suunnittelun lähtökohta, mutta yhteistoiminta lentojoukkojen kanssa oli vielä pitkälti lapsenkengissä. Yksityiskohtaiset valmistelut muun muassa hävittäjien ohjaamisesta taisteluun olivat tekemättä. Kaikista ongelmista huolimatta ilmapuolustuksen komentaja, kenraalimajuri Jarl Lundqvist arvioi, että alueellinen toimi talvisodassa odotettua paremmin.¹⁷

Defensiivistä hyökkäyssodankäyntiin

Talvisodan kokemusten perusteella ilmavalvonnan kohdalla ei ollut tarvetta suuriin, välittömiin muutoksiin. Alueellisen ilmatorjunnan uudelleenorganisointi käynnistyi kuitenkin nopealla aikataululla. Sodan aikana oli tarve perustaa neljä torjuntapiiriä, koska alueellisen ilmatorjunnan yksikkömäärä oli kasvanut huomattavasti talvisodan alkutilanteeseen verrattuna.¹⁸ Tämän johdosta ilmapuolustusalueiden korvaaminen ilmavalvonta-alueilla nousikin esiin eri johtoportaiden suunnitelmissa huhtikuussa 1940, ja periaatteellinen päätös ilmavalvonta-alueisiin siirtymisestä tehtiin Ilmapuolustuksen esikunnassa kesäkuuhun 1940 mennessä.¹⁹ Ilmavalvonnallisesti Suomi jakautui 38 ilmavalvonta-alueeksi, joista osalla toimi ilmavalvonta-aluekeskuksen rinnalla toisena, kevyempänä johtamispaikkana ja viestiliikenteen solmukohtana ilmavalvonnan viestinkeräyspaikka. Kotiseudulla ilmavalvontaverkkoon ei tehty merkittäviä muutoksia, mutta Maavoimien alueella defensiiviin tähtäävät puolustus suunnitelmat otettiin huomioon keväästä alkaen ilmavalvonnan talvisotaa takapainoisemmassa ryhmyksessä.²⁰

Vuoden 1940 loppuun mennessä valmistelut tarkentuivat, ja ilmavalvontaverkkoon valmisteltiin 35 ilmavalvonta-alueita ja 13 ilmavalvonnan viestinkeräyspaikkaa. Määrälliset muutokset johtuivat lähinnä siitä, että ilmavalvonta-alueita vähennettiin ja ilmavalvonnan viestinkeräyspaikkojen määrää lisättiin. Ilmavalvonta-alueille valmisteltiin 513 ilmavalvonta-asemaa. Väli rauhan aikana kehittäminen

---

¹⁷ Ilmavalvonnan johtoportaiden vastaukset Ilmapuolustuksen esikunnan kirjelmään N:o 20/sal./11.10.1939. KA Perus 4988/2; Yleisesikunnan käsky N:o 77/Op. 1 S/14.10.1939. KA T 19278/2; Ilmapuolustusaluekeskusten toimintakertomukset 1939–1940. KA T 18026/1–2; Päämajan kirjelmä N:o 130/II/Op.3/31.1.1940. KA T 2864/7; Pajunen, Jussi: *Ilmatähystyspalveluksesta alueelliseen ilmavalvontaan – Suomen ilmavalvonnan kehittäminen 1930–1942* (diss.), Tampere, 2017, s. 188.

¹⁸ Ilmapuolustuksen esikunnan numeroimaton muistio Suomen ilmatorjunnasta, 20.3.1940. KA Perus 4988/7; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4988/Viesti III/12 b.sal./15.10.1942. KA T 18029/5; Päämajan kirjelmä N:o II/Op.3/5.4.1940. KA T 22786/1.

¹⁹ Maavoimien esikunnan kirjelmä N:o 577/lt./254a/40./21.4.1940. KA Perus 3171/6; Ilmapuolustuksen esikunnan kirjelmä N:o 272/XII/7 sal./11.6.1940. KA Perus 3171/6; Maavoimien esikunnan kirjelmä N:o 577/lt./254a/21.4.1940. KA Perus 3171/6; Ilmapuolustuksen esikunnan kirjelmä N:o 1468/lt./10/19.3.1940. KA Perus 4988/7; IV Armeijakunnan esikunnan kirjelmä N:o 416/lt.kom.sal./25.4.1940. KA SPK 129.

²⁰ I Armeijakunnan kirjelmä N:o 240/lt./254/5.4.1940. KA Perus 5219/5; II Armeijakunnan esikunnan kirjelmä N:o 839/lt.kom/229 sal./4.4.1940. KA Perus 3171/7; III Armeijakunnan esikunnan kirjelmä N:o 19/lt.tsto/254/40/L 2175/5.4.1940. KA Perus 3171/7; IV Armeijakunnan esikunnan kirjelmä N:o 451/lt.kom/sal./4.4.1940. KA Perus 3171/7; V Armeijakunnan esikunnan kirjelmä N:o 596/lt.kom/1. 1389 sal./4.4.1940. KA Perus 3171/7; 11. Divisioonan esikunnan kirjelmä N:o 191/sal./4.4.1940. KA Perus 3171/7; Maavoimien esikunnan käsky N:o 1862/lt./254a/40./17.6.1940. KA Perus 3171/6; Maavoimien esikunnan käsky N:o 1991/it/254a/40/22.6.1940. KA Perus 5219/5; Ilmapuolustuksen esikunnan käsky N:o 332/XI/3 sal/26.6.1940. KA Perus 3171/6.

painottui toimintatapojen yksinkertaistamiseen, yhteistoimintakysymyksiin ja radioiden lisäämispyrkimyksiin.²¹

Kesän 1941 ylimääräisissä harjoituksissa ilmavalvonnan perustaminen käynnistyi portaittain 10.6.1941 alkaen. Perustaminen oli syksyä 1939 sujuvampaa. Ilmavalvontaverkkoon perustettiin 35 ilmavalvonta-aluekeskusta, 12 ilmavalvonnan viestinkeräyspaikkaa ja 528 ilmavalvonta-asemaa. Ensimmäiset varsinaiset viitteet ilmavalvonnan valmistamisesta hyökkäyssotatoimeen on paikannettavissa päivämäärälle 27.6.1941. Alueellinen ilmavalvonta asetettiin pääosin torjuntapiirit korvanneiden ilmatorjuntapiirien johtoon.²²

Hyökkäysryhmytykseen siirtyminen aiheutti monenlaisia johtamisongelmia, koska useat tahot pyrkivät sekaantumaan ilmavalvonta-alueiden toimintaan muun muassa suorittamalla tarkastuksia ja määräämällä ryhmitysmuutoksia. Esimerkiksi Ilmatorjuntapiirin 6 päällikön, majuri Arvi Koljosen mitta täyttyi heinäkuun lopulla 1941, koska hänen mukaan sotilasläänien, suojeluskuntapiirien ja ilmasuojelujoukkojen diletantit vaikeuttivat ilmavalvonnan toimintaa tarpeettomilla aloitteilla, ristiriitaisilla käskyillä ja ilmavalvontaa suoranaisesti häiritsemällä. Koljonen saattoi kuitenkin raportoida Ilmavoimien esikuntaan itsevarmasti, että hän pystyi oman toimivaltansa puitteissa irrottamaan nämä diletantit omista asioistaan ja ilmavalvonnan kimpusta.²³ On sinällään ymmärrettävää, että suuret muutokset ja epätietoisuus aiheuttivat edellisen kaltaisia purkauksia ja turhautumista.

Hyökkäysvaiheessa joustavuutta haettiin ilmavalvonnan viestinkeräyspaikkojen aktiivisella käytöllä ja tilapäisten ilmavalvonta-asemien perustamisella sotänäyttämölle sekä ilmatorjuntapiirien ja sotatoimiyhtymien tiiviillä yhteistoiminnalla. Hyökkäysvaihe kuitenkin osoitti, että alueellinen ilmavalvonta ei soveltunut painopisteen muodostamiseen, koska reserviä ei ollut. Vaikka linjan Pori–Tampere–Jyväskylä–Iisalmi–Kemi länsipuoli jätettiin hyökkäysvaiheen aikana vaille ilmavalvontaa, muodostui henkilöstön siirrettävyys ongelmaksi. Ilmavalvonnalla ei ollut valmiutta eikä kykyä tukea offensiivia. Ilmavalvonnan järjestämisvastuun siirtäminen Ilmavoimien esikunnassa ilmavoimien viestikomentajalle, majuri Veli Matti Virvalle selkeytti kuitenkin ylimmillä johtamistasoilla ilmavalvonnan vastuita marraskuussa 1941. Se oli jatkumoa välirauhan aikana käynnistyneelle ilmavalvonnan järjestelyvastuiden erottamiselle ilmatorjunnasta.²⁴

²¹ Ilmapuolustuksen esikunnan kirjelmä N:o 75/II/7.sal./16.4.1940. KA T 19351/2; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 335/II/5b. sal./18.11.1940. KA T 2864/14; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 169/II/5b.sal./2.10.1940. KA T 23957/2; "Tarkastamaton luettelo" ilmavalvonta-asemista 7.10.1940. KA T 23957/2.

²² Päämajan operatiivisen osaston ilmavoimatoimiston numeroimaton esikäsky-yhdistelmän täytäntöönpanokalenteri. KA T 2864/14; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 32/III/4e sal./27.6.1941. KA T 2477/2; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 10/III/2b. sal./22.6.1941. KA T 20098/2; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 215/III it./2b. sal./11.7.1941. KA T 2219/4; Pajunen (2017), s. 288.

²³ Ilmatorjuntapiirin 6 kirjelmä N:o 102/II/1b/27.7.1941. KA T 18028/1.

²⁴ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 2608/II/2b/10.11.1941. KA T 18028/1; IV Armeijakunnan it. joukkojen numeroimaton toimintakertomus 17.6.–31.12.1941. KA T 18027/11; Numeroimaton ja päiväämätön muistio

Saksalaisista muodostui merkittävä yhteistoimintaosapuoli alueelliselle ilmavalvonnalle, ei yksinomaan Lapissa vaan myös kotiseudulla ja muilla sotanäyttämön osilla saksalaisten vilkkaan lentotoiminnan vuoksi. Saksalaisten ilmavalvontavastuut laajenivat portaittain. Ilmavalvonta-asemien kokonaismäärä laski merkittävästi kesään 1942 mennessä, mikä johtui etupäässä lomautuksista kotiseudulla. Ilmavalvonta-asemia oli 300. Vaikka ilmavalvontaverkkoa pyrittiin tiivistämään sotanäyttämöllä, ei toivottuihin tuloksiin päästy. Ilmavalvontaverkko oli liian harva. Ilmavalvontahenkilöstön lukumäärä vajosi noin 3 000, joista yli kaksi kolmesta oli edelleen lottia. Tietyllä tavalla ilmavalvonta oli palannut lähtöpisteeseensä, sillä ilmavalvontaverkko painottui raja-alueille ja rannikko-alueille. Hallinnollisesti ilmavalvontajoukot liitettiin Ilmavoimien viestijoukkoihin kesällä 1942.²⁵

Alueellisen ilmavalvonnan alasajo

Ilmavalvonnan kokonaisvaltaisen uudelleenjärjestelyn valmistelu oli käynnistynyt Ilmavoimien esikunnassa jo jatkosodan hyökkäysvaiheen ensimmäisten kuukausien aikana, kun hyökkäysoperaation tukemiseen liittyvät vaikeudet olivat paljastuneet. Alueellinen ilmavalvonta ei vastannut sen enempää valloitetujen alueiden valvonnan kuin hyökkäyssodankäynnin vaatimuksiin. Ilmavalvonnan organisaatiosta puuttuivat tarvittavat välijohtoportaat. Periaatepäätös ilmavalvontapataljoonien muodostamisesta syntyi kevään ja kesän 1942 kuluessa.²⁶

Ilmavoimien viestijoukkojen komentajan, everstiluutnantti Veikko Sauran muutosesitys valmistui lokakuussa 1942. Ilmavoimien esikunta suositti ilmavalvonnan järjestämistä viipymättä ilmavalvontapataljooniksi ja ilmavalvontakomppanioiksi, joiden kokoonpanot eriyttäisiin toisistaan sotanäyttämöllä ja kotiseudulla. Sotanäyttämöllä tavoiteltiin liikkumiskykyä ja joustavuutta, kun taas kotiseudulla toimintatavat saattoivat pysyä staattisempina. Sotanäyttämöllä ilmavalvonta-asetat jaettiin erillisiksi radioryhmiksi ja puhelinryhmiksi. Päämajan tekemän ratkaisun perusteella seitsemän ilmavalvontapataljoonan oli saavutettava toimintavalmius 10.12.1942, ja yksi ilmavalvontapataljoona jäi kokonaisuudessaan reserviin. Kaikkiaan sijoituspaikka määrättiin 69 ilmavalvontakomppanialle, joista 17 jätettiin lomautetuiksi. Ilmavalvontakomppanioista 52 aloitti toiminnan, ei kuitenkaan täysin

---

ilmavalvonnasta hyökkäysvaiheen aikana. KA T 19278/3; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4988/Viesti III/12 b.sal./15.10.1942. KA T 18029/5.

²⁵ Ilmavalvonnan johtoportaiden IVA-ilmoitukset 1.6.1942. KA T 19369/8; Päämajan käsky N:o 435/Op. 3/II a/sal./1.6.1942. KA T 18029/8; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 2523/II/5 b./26.6.1942. KA T 15722/6; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 2939/Viesti V/30 sal./1.7.1942. KA T 15722/6. Vrt. Päämajan operatiivisen osaston ilmavoimatoimiston numeroimaton muistio ilmavalvontaelimistä, 31.5.1942. KA T 15722/6.

²⁶ Ilmavoimien esikunnan komento- ja järjestelytoimiston numeroimaton muistio, 8.8.1941. KA T 19351/8; Ilmavoimien viestikomentajan numeroimaton muistio ilmavoimien viestijoukkojen järjestelystä, 10.9.1941. KA T 19351/8; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 1295/Viesti 2/33 sal./24.3.1942. KA T 19369/5; Merivoimien esikunnan pöytäkirja N:o 650/lt.sal./26.5.1942. KA T 19369/6; Päämajan kirjelmä ilmavalvontajoukkojen järjestelystä, N:o 1240/Järj.1/3b/sal./8.6.1942. KA T 17749/5.

aikataulun mukaisesti, vaan viimeisten kohdalla vasta vuodenvaihteeseen 1942–1943 mennessä. Alueellinen ilmavalvonta lakkautettiin.²⁷

Lopuksi

Ilmavalvontapataljoonien ja ilmavalvontakomppanioiden perustaminen ei vielä sellaisenaan stabiloinut ilmavalvonnan järjestelyjä, vaan tarkennuksia johtosuhteisiin, perustamisvalmiuteen ja henkilöstökysymyksiin jouduttiin tekemään läpi kevään 1943. Ilmavalvonnan ulottuvuus parani samaan aikaan Suomenlahdella huomattavasti, kun Helsinkiin ryhmitettävät saksalaiset *Freya*-radioluotaimet saapuivat Suomeen. Vuoden 1943 elokuussa everstiluutnantti Saura saattoi todeta, että oli saavutettu tila, jossa ilmavalvontapataljoonat vastasivat tarkoitustaan eikä ilmavalvonnan kohdalla ollut tarvetta muutoksiin.²⁸

Ilmavalvontajoukkojen organisoiminen taktisiksi, hallinnollisiksi ja huollollisiksi kokonaisuuksiksi koettiin aikalaisarvioissa pääosin onnistuneeksi ratkaisuksi. Muun muassa Ilmavoimien esikunnassa arvioitiin, että ilmavalvontapataljoonien muodostamisen jälkeen Suomen ja Saksan ilmavalvonta perustuivat hyvin samankaltaisiin toimintamuotoihin. Ilmavalvontapataljoonat ja ilmavalvontakomppaniat muodostivat Suomen ilmavalvonnan rungon jatkosodan loppuun asti. Loppuyhteenvetona voi todeta, että alueellinen ilmavalvonta ei sopeutunut jatkosodan sotänäyttämölle, vaikka sitä olikin kehitetty verrattain systemaattisesti, koska kehittämistä oli tehty erilaisista lähtökohdista.²⁹

---

²⁷ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4988/Viesti III/12 b.sal./15.10.1942. KA T 18029/5; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4337/II/2b/7.11.1942. KA T 17749/5; Päämajan käsky N:o 2566/Järj.1/30 sal./21.11.1942. KA T 15722/6; Päämajan käsky N:o 2557/Järj.1/3b sal./21.11.1942. KA T 18029/5; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4531/II/5 b. sal./24.11.1942. KA T 18029/5; Ilmavalvontajoukkojen vahvistetut määrävahvuudet marraskuussa 1942. KA T 22104/67; Pajunen (2017), s. 411–417.

²⁸ Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 1/43, N:o 377/Viesti V/501 sal./22.1.1943. KA T 5022/4; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 2/43, N:o 422/Viesti V/501 sal./25.1.1943. KA T 5022/4; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 5/43, N:o 966/Viesti V/501 sal./22.2.1943. KA T 6795/12; Ilmavoimien esikunnan käsky N:o 7/43, N:o 2316/Viesti V/501 sal./28.4.1943. KA T 5022/4; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4.VS/NS/22.8.1943. KA T 19351/12; Ilmavalvontapataljoonan 1 sotapäiväkirja 10.12.1942–11.5.1944. KA SPK 8130.

²⁹ Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 4988/Viesti III/12 b.sal./15.10.1942. KA T 18029/5; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 161/Viesti/504 sal./9.1.1943. KA T 19367/2; Ilmavoimien esikunnan numeroimaton ja päivämätön kirjelmä yliluutnantti Boldt'in käynnistä ilmavoimien esikunnassa. KA T 19367/8; Yliluutnantti Boldt'in numeroimaton esitelmä, 26.3.1943. KA T 19367/8; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 3/Vs/AS/12.8.1946. KA T 22786/3; Eversti Lorentzin numeroimaton muistio ilmavalvonnan kehittämisestä, -5.1948. KA T 22786/3; Eversti Lorentzin numeroimaton kirjelmä päivämäärältä 9.8.1944. KA T 19278/3; Ilmavoimien esikunnan kirjelmä N:o 1158/VKom.2 sal./22.8.1944. KA T 19278/3; Ilmavoimien viestikomentajan numeroimaton kirjelmä lv:n sodan ajan järjestelystä, 13.10.1948. KA T 22786/3; Everstiluutnantti Pajarin numeroimaton ja päivämätön kirjelmä. KA T 19278/3.